

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Северинюк В. М.

доктор політичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін, Класичний приватний університет (Україна, Запоріжжя), severyniuk@ukr.net

МОВА Й ПОЛІТИКА**В КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ДЕРЖАВИ****(РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ САВОЙСЬКОЇ С. В.****МОВНО–КОМУНІКАТИВНА ПОЛІТИКА ЯК СПЕЦИФІЧНА ОБЛАСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СОЦІУМІ: ТЕОРЕТИКО–ІСТОРІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ: МОНОГРАФІЯ. – К. : Просвіта, 2013. – 424 с.)**

Сучасна політична наука в Україні намагається вийти за межі дослідження традиційної для політології тематики, маючи, звісно, чималі здобутки і в цій царині. Водночас її інтерес поширюється на проблеми, які стрімко постають перед українським суспільством, що підвладне загальній динаміці світових суспільно–політичних процесів, – їх давно вже стало звичним називати “глобалізаційні”, “інтеграційні” тощо. Кожна країна стикається з власною специфікою їх вияву та сприйняття залежно від стану й особливостей своєї економіки, політичної системи, соціальної та етнонаціональної структури населення, багатьох інших чинників.

Процеси культурно–гуманітарної інтеграції не знімають, а то й загострюють питання міжлюдського спілкування засобами живої, народної мови. Завдання збереження мови як риси національного характеру, ознаки культурного рівня народу, його достоїнства, духовної конкурентоздатності завжди залишаються нагальними. Це – неодмінний обов’язок кожної держави, спільний і для інститутів влади, і для громадян. Людина формується в соціальних зв’язках, відносинах – саме в них і на їхньому фоні виявляється індивідуальність особистості та підтверджується (чи спростовується) цінність для конкретного суспільства і його окремих представників таких важливих понять, як “громадянськість”, “національна ідентичність/самосвідомість/єдність”, “патріотизм”, “гуманізм” і т. ін.

Отже, не випадково, що мовно–комунікативна політика є однією з найважливіших складових державної політики. Звернення С. В. Савойської до цієї теми заслуговує на всебічну підтримку. Адже дійсно, настав час підвести підсумки зробленого на цьому шляху в Україні за період її незалежності. Понад два десятиліття політичного суверенітету надають достатньо фактів для об’єктивних наукових узагальнень та експертних оцінок і рекомендацій.

Перед С. В. Савойською постало багатоаспектне завдання, і до його вирішення дослідниця доклала максимум зусиль. П’ять розділів рецензованої монографії містять системний, комплексний аналіз мовно–комунікативної політики держави в історичному, владно–інституціональному, юридично–нормативному, політико–ситуативному, партійно–ідеологічному, мента-

льному, національно–етнічному, освітньому, регіональному, міжнародному планах.

У першому розділі монографії, що має назву “Теоретико–методологічні засади дослідження феномену мовно–комунікативної політики крізь призму динамічної сучасності” (с. 9–70), авторка формулює проблему з погляду її місця в політологічному дискурсі, ступеня вивченості, специфіки джерельної бази. Визначено широкі коло завдань та наведено пояснення базових понять, що входять до змісту об’єкта й предмета дослідження. С. В. Савойська, спираючись на праці відомих українських та зарубіжних учених і на власне бачення, доводить важливість сфери мовно–політичної комунікації для суспільного життя, розкриває її риси – позитивні й негативні, зокрема бюрократичність та двозначність (с. 18, 45). Тут, як і в усіх подальших розділах, вона активно застосовує історіологічний метод, у тому числі звертає увагу навіть на погляди античних авторів. На її думку, “Аристотель підняв політику до рівня комунікації. Ідеальною, за його вченням, держава може бути лише тоді, коли і громадяни, і політики будуть рівними перед законом і самими собою, зможуть вільно спілкуватися як рівний з рівним” (с. 15). У наведеному положенні, враховуючи концептуальний задум автора й логіку мислення філософа, було би більш правильним поміняти порядок слів: очевидно що, Аристотель роль суспільної комунікації підняв до рівня державної політики. Античні філософи вважали людину “суспільною, політичною істотою” саме тому, що усвідомлювали особливе значення розгалужених комунікаційних зв’язків, у яких людина існує та удосконалює форми свого життя, у тому числі державно–політичного.

Дослідниця обрала дихотомічну методику аналізу практики здійснення державної мовно–комунікативної політики, відповідно до двох “якісно–реалізаційних рівнів”, – “конструктивна (раціональна)” та “деструктивна (ірраціональна)” (с. 32, 41, 197). Користуючись такою термінологією, С. В. Савойська оцінює різні етапи “життєдіяльності” Української держави та її мовної політики. З першого погляду, це завдання видається нескладним, хоча й принципово важливим. До його фактологічного висвітлення авторка звертається практично в усіх розділах монографії – і коли говорить про Україну часів незалежності, і коли торкається її радянської історії. Загалом такий аналіз достатньо виважений, проте не позбавлений відбитку методологічних труднощів, які пов’язані із завужкими, як на нашу думку, рамками “двополюсного” оцінювання. Так, ухвалення Закону “Про мови в Українській РСР” (1989 р.), за яким українська мова набула статусу державної, на с. 33, 41 названо “конструктивною (раціональною) політикою Верховної Ради”, а ось на інших сторінках тексту (напр., с. 52) – “посттоталітарною перспективою мовної політики держави”; сказано, що згаданий закон “гальмував розвиток

української мови як державної в окремих сферах суспільно-політичного життя”.

Щоб уникнути подібних оцінних суперечностей, слід також з більшою обережністю (більш об’ємно), характеризувати окремі етапи мовно-комунікативної політики. Їх авторка виділяє чотири – відповідно до етапів сучасного українського державотворення – і найбільш повно розкриває в четвертому розділі на с. 243–254. Вищезазначена рекомендація особливо стосується першого етапу (1991–1996 рр.). У цей період, за висновками дослідниці, “мовна проблема була кинута напризволяще” (с. 23); на початку 90-х рр. XX ст. Українська суверенна держава “успадкувала практику розвитку і поширення російської мови в СРСР як мови міжнаціонального спілкування” (с. 50); недоліком такої практики, зокрема, було “маніпулювання мовою” (с. 59). Дійсно, 70–80-ті роки минулого століття були далеко не кращими для української мови, яка “не могла повноцінно розвиватися у тоталітарній державі” (с. 34). Однак, з іншого боку, не відповідають історичним реаліям такі категоричні висновки: “Радянська держава викоринювала *все, що містило хоча б натяк* (курсив наш. – В. С.) на українську самобутність” (с. 34), “в Українській РСР не вивчалася “Історія України”” (с. 283). Щодо оцінки першого етапу, то зустрічаємо й цілком позитивні його характеристики (їх у книзі більшість) – зовсім протилежні тим, що наведені вище, як от: мовно-комунікативна політика держави у 1991–1996 рр. “була спрямована у конструктивне русло”, “проти ксенофобії”, “на розвиток української мови та мов національних меншин практично в усіх сферах суспільного життя”, “русифікаційні процеси були призупинені” (с. 51, 243, 289).

Цілком виправдано, що С. В. Савойська на багатьох сторінках своєї праці висвітлює історико-політичний контекст прийняття Закону України “Про засади державної мовної політики” від 3 липня 2012 р. Цей нормативно-правовий акт не можна вважати досконалим, він не забезпечує належного регулювання мовного питання в Україні, його положення значною мірою суперечливі, а їх практичне втілення є дуже проблемним. На ці обставини дослідниця звертає пильну увагу. Вона зазначає, що закон “поглибив прірву між українськомовними і російськомовними регіонами та спровокував протистояння між регіональною владою та місцевою спільнотою, зокрема і на мовно-освітньому рівні”, з його появою “мовна політика Української держави стала багатьом вченим чимсь нагадувати ту мовну політику, яка проводилася в підневільній Україні іноземними країнами та їх урядами...” (с. 53, 56 та ін.). На фоні такої достатньо відвертої критики явним дисонансом виглядають інші висловлювання дослідниці стосовно зазначеного закону – він: “розширює процесні комунікації між інститутами політичної та соціальної систем єдинопілісного суспільства”, “підносить” титульну українську мову на п’єдестал загальнокраїнової мови міжетнонаціональної комунікації” (с. 48), разом з іншими законами перетворює “мовно-комунікаційне поле української поліетнічної нації в більш-менш монолітну політичну націю” (с. 67).

Наведені вище приклади підтверджують важливість такого правила наукової методики: коли постає необхідність охарактеризувати “плюси” й “мінуси” якогось неоднозначного явища, то краще їх наводити не “врозд-

ріб”, у різних фрагментах тексту, а, так би мовити, паралельно, у спільній текстовій площині.

Безумовним позитивом наукового стилю С. В. Савойської є те, що вона в ході свого дослідження згадує значну кількість праць авторів, які в різний час працювали й працюють в проблемному полі теми монографії. Зокрема, це стосується І. Бідзюри, І. Варзара, Л. Нагорної та ін. Дослідниця часто й доречно посиляється на їхні погляди та висновки. Справедливо зазначено, що концепція мовно-комунікативної політики держави в такій багатонаціональній країні як Україна склалася не так давно. Але зауважимо, що спроби “підійти до цього питання” (с. 40) мали місце у вітчизняній політології раніше ніж саме понятійне визначення феномену “область державної політики”, що, звісно, було важливим кроком. Разом з іншими, аналізував інституціональні, нормативно-правові аспекти політики Української держави в галузі національно-мовних відносин і автор цієї рецензії [1].

Другий розділ монографії – “Мовно-комунікативна політика сучасної України у контексті мовно-політичного розмаїття” (с. 71–130) – передовсім присвячений розглядові обов’язкових умов, за яких можлива ефективна мовно-комунікативна політика держави. Це, зокрема, реальний внутрішній та зовнішній суверенітет, дієва демократія, розвинуті структури громадянського суспільства, сприяння з боку територіальних соціально-політичних спільнот. У полі аналізу об’єктивних труднощів, з якими доводиться стикатися Українській державі у її мовно-комунікативній політиці, С. В. Савойська включає факти історії, колишню залежність та етнічну асиміляцію українців у складі сусідніх держав: Польщі, Угорщини, Румунії, Росії. У відносинах з цими країнами й сьогодні виникають певні складнощі через різне тлумачення спільної історії та мовні пріоритети частини українських громадян (с. 67–68, 75, 101–103, 153, 176, 190–192 та ін.). Авторка скептично сприймає “гіпотетичні спроби” створити спільний (українсько-російський) “єдиносмисловий двомовний підручник” з історії (с. 78, 302), а також наводить приклади “мовно-комунікативної псевдополітики” міністерства освіти та науки України (с. 79–80).

Неодноразово дослідниця звертається до питання міжконфесійних відносин в Україні, ролі УПЦ МП. На її переконання, “дискримінаційними щодо української мови і культури є мовні комунікації православних церков Московського патріархату, які ігнорують українську мову як мову богослужіння” (с. 93), причому така практика збігається з офіційною позицією Росії, “яка розглядає російську мову як фактор інтеграції тимчасово втрачених територій” (с. 150).

Важливо, що дослідниця не лише констатує причини та обставини, які звужують на сьогоднішній день комунікативний простір для української мови, але й пропонує заходи, необхідні для виправлення такої ситуації. Серед них: “Не політизувати мовне питання та не допускати втручання іноземних держав у мовну область державної політики” (с. 105). Загалом мовна проблема в Україні є штучно заполітизованою, “вона більше цікавить не виборців, а політиків” (с. 112). У зв’язку з цим С. В. Савойська докладно характеризує мовно-комунікативну політику різних українських політичних партій за класифікацією: ліві, праві, центристські та їхні

рейтинги залежно від позицій у мовному питанні (с. 108–117). Суб'єктність політичних партій дослідника розглядає як один з елементів у структурі поняття “територіальні соціально–політичні спільноти” (с. 109, 124, 126), а також пропонує власне визначення політичної партії. Строго кажучи, від уже відомих подібних визначень воно відрізняється лише тим, що партія, у запропонованій концепції, – це “територіальна соціально–політична спільнота, яка об'єднує громадян за мовно–політичною, культурною, релігійною та іншими ознаками” (с. 121). Проте сумнівною видається правомірність застосування до політичної партії в Україні терміна “територіальна спільнота”, адже, відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону “Про політичні партії в Україні” від 5 квітня 2001 р., “політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом”. Обласні, міські, районні, первинні осередки політичної партії у Законі названо “структурними утвореннями”. Термін “територіальна” можливо вживати стосовно лише регіональних (місцевих) партійних організацій, а не партії в цілому. Серед суттєвих методологічних питань, розглянутих у другому розділі, – класифікація й характеристика функцій, які забезпечують мовно–комунікативну політику держави: організаційно–управлінської, комунікаційно–інформативної, консультативно–методичної тощо (с. 92). До цього ж питання С. В. Савойська звертається і в четвертому розділі монографії (с. 252).

Третій розділ книги – “Роль і значення мовно–комунікативної політики держави в упередженні та розв'язанні мовно–політичних проблем” (с. 131–196) – охоплює проблеми мовних аспектів передвиборчих кампаній, духовно–регіональної розколотості України та мовно–політичних протистоянь. Актуальності своїй позиції з означених питань С. В. Савойська додає тим, що вдається до методу персоніфікації: називає прізвища та оцінює погляди українських політиків – і тих, що сьогодні панують на “владному олімпі”, й тих, що недавно його посідали, й тих, котрі тільки мріють насолодитися його висотами: А. Гриценка, Ю. Костенка, Л. Кучми, В. Литвина, О. Мороза, П. Порошенка, Ю. Тимошенко, О. Тягнибока, В. Ющенко, А. Яценюка та ін. Докладно, з похвальною науковою ретельністю, проаналізовано численні законопроекти, які “почали концентруватися у комітетах Верховної Ради ще з 1997 р.” і стосувалися змін до Закону “Про мови в Українській РСР” (с. 156–168).

Головним предметом “мовної” дискусії в Україні (більше кон'юнктурно–політичної, як вірно підкреслює С. В. Савойська, ніж раціонально–об'єктивної) залишається питання щодо інституту державної/офіційної мови Української держави, тобто: його має визначати тільки україномовність чи українсько–російська двомовність? Особисту позицію із цієї проблеми дослідниця формулює гранично чітко: “Спекулювання мовною проблемою пов'язано з тим, що жоден Президент незалежної Української держави за 23 роки незалежності не спромігся ухвалити новий закон про мови, який би належним чином захистив українську мову як єдину державну” (с. 140).

Думка про необхідності на державному рівні не просто підтримувати, а щонайактивніше захищати українську мову надзвичайно важлива. Вона виявиться ще більш вагомою, якщо звернутися до Основного Закону

суспільства – Конституції України 1996 р. Текстологічний аналіз Конституції [докладно див. 2] засвідчує кілька парадоксальних обставин: 1) поняття “захист мови” в Основному Законі стосується “російської та інших мов національних меншин”, але не української – їй держава забезпечує тільки “всебічний розвиток і функціонування” (ч. 2, 3, ст. 10); 2) ст. 53 містить поняття “рідна мова”, однак воно пов'язане лише з мовами національних меншин, яким гарантовано право “на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови...”; 3) юридично невдало сформульоване положення п. 8 ст. 138, у якому говориться, що до відання АРК належить “забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим”. Сполучник “та” вочевидь протиставляє поняття “державна” і “національна” – так начебто українська мова, набувши високого статусу державної, втратила ознаки національної... На жаль, доводиться констатувати, що жодного разу в чинній Конституції України українська мова не ототожнена з такими атрибутивними для автохтонного, титульного народу поняттями, як “національна”, “рідна”, “етнічний”, “корінний”. Виходить, ніби українська мова... не має свого етнічного (національного) носія, а український народ (нація) – своєї національної мови. Обидві тези абсурдні!

У четвертому розділі монографії – “Мовно–комунікативна політика як динамізатор трансформаційних процесів у транзитній Україні” (с. 197–278) – С. В. Савойська зосередилася на аналізі досвіду вирішення мовно–політичних проблем у зарубіжних країнах, а також на поглибленому дослідженні відповідної практики в Україні на різних етапах пострадянської історії. Для України зарубіжний досвід цінний не лише сам по собі як уже апробовані упродовж тривалого часу державні регулятори мовних проблем, але й через можливість уникнути надмірних ілюзій та не стати заручником політичних спекуляцій стосовно переваг офіційної дво– чи багатомовності. У цьому плані авторка своє завдання формулює як потребу “спростувати всі міфи про те, що двомовність чи багатомовність не створює ніяких проблем” (с. 204) і успішно це робить на численних прикладах з історії та поточної політики таких країн, як Бельгія, Ізраїль, Індія, Канада, Швейцарія та ін. Докладно висвітлено також мовну ситуацію в державах – колишніх республіках СРСР – Білорусії, Грузії, Естонії, Латвії, Литві, Узбекистані тощо. Підрозділ 4.1 є одним з кращих у монографії.

С. В. Савойська вважає, що Україна йде невірним шляхом, “народжуючи багатомовність”, тоді як багато зарубіжних країн “всіляко намагаються позбутися цієї проблеми” (с. 213–214). Вона пропонує запозичити, зокрема, досвід Ізраїлю, де “створено Академію мови іврит, яка визначає стандарти, публікує нові івритські слова, що замінюють термінологію, засновану на іншомовних коренях” (с. 218), а також Росії, яка, “на відміну від України, піклується про державний статус російської мови не лише в Росії, а й на пострадянському просторі” (с. 217). Водночас дослідниця наводить докази того, що мовна політика Росії “по відношенню до сучасної України є деструктивною”. Її головний інструмент – це російські засоби масової інформації, які “заволоділи мовно–комунікаційним простором України” (с. 249).

Деякі корективи, як на наш погляд, треба внести в такі тези: “мовно-комунікативний простір має бути звільнений від політики” (с. 25), “мову і політику необхідно розглядати окремо” (с. 54), “український комунікативний простір ще не звільнився від впливів різних політичних сил і влади в цілому” (с. 245). У них закладена позитивна думка про те, що мовне питання не можна використовувати в егоїстичних партійних цілях, коли “всі засоби придатні”, аби тільки прийти до влади. Та, з іншого боку, навряд чи таке “звільнення від політичних впливів” можливе в принципі, та воно й суперечить логіці самого дослідження. Адже ж монографія присвячена саме впливові державної політики (тобто “влади в цілому”) на мовно-комунікативну сферу суспільства. Політика держави в цій області, підкреслює авторка, “є однією з найголовніших” (с. 240) і якщо базуватиметься на “мудрості”, то “буде ефективно розв’язувати проблеми, розвивати всі сфери і галузі суспільного життя” (с. 253). Для цього було б доцільно, зокрема, аби “українські політики залучали до дискусії широкі верстви населення...” (с. 254). “Українські політики” в умовах демократії – це різні політичні сили, партії, то як же обійтися без впливів з їхнього боку?

П’ятий розділ монографії – “Консолідуючі ролі мовно-комунікативної політики у контексті соціально-політичної модернізації” (с. 279–355) – присвячений мовно-освітній політиці сучасної Української держави, процесу історичного розвитку ідей національного самовизначення українців та перспективам удосконалення мовно-комунікативної політики в Україні. С. В. Савойська вимушено констатує наявність в Україні мовно-політичного сепаратизму та досліджує його витоки, починаючи з 50-х рр. ХХ ст., що було пов’язано з законодавчим закріпленням панівного становища російської мови в системі шкільної освіти в Україні (с. 286). Аналіз проблеми здійснено на значно ширшій джерельній базі, ніж, скажімо, у другому розділі монографії, а тому він більш точний. Наведено багато позитивних прикладів мовно-освітньої політики держави, особливо на початку та у першій половині 1990-х рр. З іншого боку, названо чинники, які визначають негативне ставлення до української мови й загалом гальмують модернізаційні процеси в Україні. Це, у тому числі, політика регіональної влади, зокрема Півдня і Сходу країни. Так, на 24,3% етнічних українців в АРК припадає лише 1,26% школярів, які навчаються в школах з українською мовою викладання. Очевидно, що якби останніх було більше, то й більше школярів мали б змогу здобувати освіту українською мовою.

На завершення слід сказати про головне враження від монографії Світлани Савойської. Це насправді цікаве в пізнавальному плані та корисне як практичний внесок у політико-правову науку дослідження. Багатий фактичний, теоретичний, юридично-нормативний матеріал за темою монографії систематизовано в історичному та сучасному контекстах життєдіяльності поліетнічного українського соціуму. Наведені в рецензії зауваження та поради лише підкреслюють складність та об’єктивну суперечливість предмета, вивчення якого результативно займається Світлана Савойська. Тож варто її підтримати й побажати примноження успіхів на цьому відповідальному перспективному шляху.

Список використаних джерел

1. Северинюк В. М. “Народ”, “нація”, “культура” (діалектика понять у правовому полі Конституції України) // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Спілка юристів України, 2000. – Вип. 8. – С. 124–130.
2. Северинюк В. М. Українська мова в контексті української Конституції // Держава та регіони. Серія “Право” / Класичний приватний університет. – 2011. – № 4. – С. 23–28.

References

1. Severynjuk V. M. “Narod”, “nacija”, “kul’tura” (dialektyka ponjat’ u pravovomu poli Konstytucii’ Ukrainy) // Derzhava i pravo: Zb. nauk. prac’. Jyrydychni i politychni nauky. – K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korec’kogo; Spilka jurystiv Ukrainy, 2000. – Vyp. 8. – S. 124–130.
2. Severynjuk V. M. Ukrai’ns’ka mova v konteksti ukrai’ns’koi’ Konstytucii’ // Derzhava ta regiony. Serija “Pravo” / Kласичний pryvatnyj universytet. – 2011. – № 4. – S. 23–28.

Severynjuk V. M., doctor of political sciences, professor of department of humanitarian disciplines, Classic private university (Ukraine, Zaporizhzhya), severyniuk@ukr.net

Language and politics in the communication space state

A review is of book: Savoyksa S.V. linguallly–communicative policy as specific sphere of public policy in polietnichnomu sociumi: teoretiko–istoriologichnyi analysis: monograph. – K.: Kind. a center is “Education”, 2013. – 424 p.

Северинюк В. М., доктор политических наук, профессор кафедры гуманитарных дисциплин, Классический частный университет (Украина, Запорожье), severyniuk@ukr.net

Язык и политика в коммуникационном пространстве государства

Рецензия на книгу: Савойская С. В. Языковая коммуникативная политика как специфическая область государственной политики в полиэтническом обществе: теоретико–историологический анализ: монография. – К.: Изд. центр “Просвета”, 2013. – 424 с.

* * *

Цвілюк С. А.

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства, Одеський державний університет внутрішніх справ (Україна, Одеса),
katerinamanyilova@yandex.ru

ПОЛІТИКА КОРЕНІЗАЦІЇ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ НАЦІОНАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНАХ УРСР (1923–1939 РР.) (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ / ЗА РЕД. І ПОПОРЯД. К. В. МАНУІЛОВОЇ. – ОДЕСА, 2013. – 152 С.)

Сама назва монографії К. В. Мануїлової “Політика коренізації в південно-західних національно-адміністративних районах УРСР (1923–1939 рр.)” свідчить про неординарність роботи. І хоча проблеми національної політики, коренізації/українізації національних меншин півдня України, вже знайшли відображення у низці досліджень (І. Миронової, В. Стремечкої та інших науковців), все ж у такому формулюванні дослідження здійснено вперше, і це є безперечною заслугою авторки монографії.

Дослідниця впевнено визначає актуальність теми, адже проблеми національних відносин належить до найбільш фундаментальних проблем сучасної історичної науки, етнології, політології та соціальної практики. Крім того, на теперішньому етапі розвитку вітчизняної науки зростає необхідність вивчення окремих регіонів України, в тому числі південно-західної частини України, як невід’ємної складової загальної історії. З огляду на таку ситуацію, вкрай важливо подальше наукове дослідження та врахування історичного досвіду впровадження національної політики, особливо 20–30-тих рр.